

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА ЗАСОБАМИ КІНО ТА РАДІО ЗА ЧАСІВ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР)

Розкрито та проаналізовано зміст та першочергові завдання кіно та радіопередач часів «хрущовської відлиги» з метою масової «атеїзації» суспільства. З'ясовано основні причини їх недоцільності.

Ключові слова: «хрущовська відлига», атеїзм, кіноіндустрія, радіопередачі, куточок атеїста.

На сучасному етапі розвитку Української держави органи влади для популяризації певних дій та напрямків політичної діяльності все частіше почали використовувати засоби масової інформації (преса, кіно, радіо, телебачення). Доволі цікавим є той факт, що ще за радянських часів ці засоби показали свою дієвість під час проведення масової «атеїзації» суспільства. Особливо це стосується часів хрущовської «відлиги».

Однак на жаль, дослідження сучасних істориків ще не торкнулися цього питання. Саме тому, метою даного дослідження стало висвітлення та аналіз використання засобів кіно та радіо з метою проведення атеїстичної пропаганди в роки хрущовської «відлиги». Матеріали архівосховищ Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, зміст кінофільмів стали основою джерельної бази дослідження.

У перші роки «хрущовського десятиліття» постало завдання розробити план дій та основні заходи боротьби з релігійними пережитками та релігійною ідеологією. Поки тривав процес їх розробки на місцях почали відроджуватися довоєнні методи боротьби з релігією. Відбувається передрук антирелігійних статей 20-30-х рр. ХХ ст., видання атеїстичних творів, відновлено демонстрацію документальних хронік щодо руйнування культових будівель.

Так, фільм «Змова приречених» (1950, режисер – М. Калатозов) можна вважати типовим продуктом післявоєнного атеїстичного кінопрокату. Кінофільми «Про це не можна забувати» (1954, режисер – Л. Луков) та «Овод» (1955, режисер – О. Файнциммер) знято і випущено на екрани в короткий період пост сталінського «двовладдя» Г. Маленкова та М. Хрущова. При цьому фільми Л. Лукова і А. Файнциммера значною мірою корелювали з вимогами відповідних постанов ЦК КПРС (від 7 липня 1954 р. «Про великі недоліки у науково-атеїстичній пропаганді та заходи її поліпшення» та від 10 листопада 1954 р. «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення»).

На виконання розпорядження вищого державного керівництва більше десятка антирелігійних фільмів були задумані та вийшли на екрани (1959-1963) у період хрущовської «відлиги». Приблизно стільки ж фільмів з антирелігійними мотивами довелося на куди більш тривалу брежнєвську епоху та період перебудови.

З урахуванням того, що починаючи з 1940-х років ставлення сталінського режиму до православної церкви стало набагато терпиміше, ніж в боготорччі 1920-30-ті роки, антирелігійний аспект «Змови приречених» і «Овода» спрямований у бік католицької церкви, яка сприймалася владою як чужорідний, західний інструмент впливу на СРСР і його громадян [1]. Надалі в центрі антирелігійних кінофільмів були переважно різні сектантські угруповання, які визнано радянською владою як ворожі.

Однією з перших повнометражних «ластівок» на антирелігійному кінофронті стала екранізація режисером В.М. Скуйбіним повісті В.Ф. Тендрякова «Чудотворна» (1960) [2, с. 389]. Ця картина стала протестом проти байдужого ставлення до поширення релігійного «дурману». У знову відкритому ленінградському «Атеїстичному кінолекторії», разом з рядом науково-атеїстичними фільмами, починають активно демонструватися так звані художні атеїстичні фільми.

Серед них можна виділити наступні: «Правда про сектантів-пятидесятників» (1958, режисер – В. Стрельцов), «Чудотворець із Бирюльова», «Король бубен» (1958, режисер – Б. Епштейн), «Іванна» (1959, режисер – В. Івченко), «Апостоли без маски» (1959, режисер – А. Литвин), «Темні люди» (1959, режисер – Б. Андронов), «Хмари над Борськом» (1960, режисер – В. Ординський), «Це бентежить всіх» (1960, режисер – Д. Мусатова), «Люблю тебе, життя» (1960, режисер – М. Єршов), «Люди з чорними душами» (1961, режисер – П. Шамшур), «Кінець світу» (1962, режисер – Б. Бунєєв), «Сповідь» (1962, режисер – В. Воронін), «Армагедон» (1962, режисер – М. Ізраїлев), «Грішниця» (1962, режисери – Ф. Філіппов, Г. Єгіазаров), «Все залишається людям» (1963, режисер – Г. Натансон) і т.д. [3] Всього, за даними Інституту з вивчення СРСР, в 1963 р. в країні демонструвалося 70 фільмів антирелігійного змісту [4, с. 320].

До випуску повнометражних кінофільмів залучалися всі існуючі в СРСР на той час кіностудії (Мосфільм, Ленфільм, Модовафільм, Білорусьфільм, Моснаукфільм, кіностудії імені Горького та О. Довженка тощо).

Варто зазначити, що хоч фільми і були відзняті за відносно короткий строк, виконані вони якісно та навіть у наш час привертає увагу якісна робота режисера, операторів, композиторів та гра акторів. Водночас, істотним недоліком цих фільмів було те, що сценаристи та режисери звертали головну увагу на викривання крайнощів, засуджуючи зовнішні та найбільш красномовні «вади» релігії, вони вільно або мимоволі обходили практику основ релігійної ідеології. Тоді як атеїзм припускав, що головним напрямом пропаганди є критика релігійної ідеології, яка пристосовувалася до сучасних умов й отримувала модернізовані форми. Тому «глибока дієва критика релігії, здійснювана засобами кіно, має величезне значення в атеїстичній боротьбі, роль якої особливо підкреслювалася в рішеннях XXII з'їзду КПРС» [5, с. 90-93].

Характерним у досліджуваній період стало використання антирелігійних, атеїстичних сцен у кінофільмах різних жанрів (комедійних, драматичних), які знімалися в цей час. Прикладом цього можуть слугувати всім відомі у наш час комедійні фільми «Королева бензоколонки» (1962, режисери – М. Літус, О. Мішурін). А також вражаючий своїм філософськими та драматичними сценами фільм «Григорій Сковорода» (1959, режисер – І. Кавалерідзе) [3].

Так, фільмів відзнято багато. Відродилася практика кінопересувок, відновили діяльність кінолекторії та кінотеатри.

Кінолекторії стали практикуватися у всіх республіках СРСР. Не оминуло це і Південну Україну. Щодо Миколаївщини, то тут тільки в м. Миколаєві організовано кінолекторії на заводі 446, на 6-ій ділянці, на 9-й Слобідській, в клубі Сухого Фонтану. Особливо варто відмітити роботу кінолекторію клубу 6-ї ділянки, де прочитано тільки в листопаді-грудні 1957 р. 6 лекцій та продемонстровано фільми: «Вселенная», «Гром и молния», «Разведчики погоды», «Великий преобразователь природы» тощо [6, арк. 72].

Високі показники у проведенні атеїстичної пропаганди продемонстрував Будинок атеїста м. Одеса, який існував з 1957 р. Організація атеїстів побудована на добровільних засадах, зі свого складу вона обрала правління. Очолював правління атеїстичного товариства завідувач відділу пропаганди і агітації Одеського міськкому партії Онуфрієв [7, арк. 98]. За час існування Будинок атеїста провів велику роботу, накопичив чималий досвід науково-атеїстичної пропаганди. Найважливішим з підсумків його роботи є те, що до науково-атеїстичної пропаганди залучені професори і викладачі ВНЗ міста. Вони читають лекції на атеїстичні теми, супроводжують їх науковими дослідженнями і тим самим підводять слухачів до матеріалістичних висновків. У Будинку атеїста систематично демонструються кінофільми «Всесвіт», «У витоків життя», «Штучні супутники Землі» та інші. Тут проводяться вечори запитань та відповідей, які відвідує багато віруючих. При Будинку атеїста є бібліотека, в якій зібрані тисячі книг, журналів, брошур, окремих документів з атеїзму. Бібліотека систематизує літературу, видає її читачам, допомагає у підготовці лекцій. За її участі в книжкових магазинах міста створені відділи атеїстичної літератури. У місті можна часто бачити барвисті плакати, що сповіщають про майбутні заходи з питань атеїзму [7, арк. 99].

Доволі цікавий досвід роботи Миколаївського відділу пропаганди та агітації. Активно пропагує науково-атеїстичні знання агітмашина, яка постійно виїжджає в села області. Колектив

агітмащини щодня демонструє по 1-2 науково-популярні кінофільми в супроводі лектора-атеїста з обласної обсерваторії [8, арк. 63].

Радіопередачі також диктувалися державною політичною лінією. Бесіди на атеїстичні теми передавалися регулярно тричі на місяць – дві на ефір і одну на міську радіосітку. Крім того, у Південному регіоні УРСР, крім передачі бесід надісланих Уккрандіо передавалися, підготовлені спільно з обласними відділеннями ТППіНЗ, такі передачі: «Поговоримо про шлюб і весільні обряди», «Як я порвав з релігією» (в Миколаївській області це три бесіди з колишнім сектантом Верховановим), «Віра у ворожіння і її шкідливість», «Наука про походження життя на землі», «Незвичайні небесні явища і пояснення їх наукою», «Як виникло релігійне свято «великдень» та його суть», «Не в богові сила, а в людині» (за творами М. Горького), «Мораль комуністична і мораль релігійна» тощо. Додатково під час передачі «Обласних вістей» давалися матеріали про атеїстичну пропаганду в містах та районах області. Зокрема розповідалося про цікаві бесіди лекторів в районах, де розповіді супроводжувалися демонстрацією хімічних дослідів [8, арк. 64-65].

Доволі непогано організовано радіопередачі в Арбузинському районі Миколаївської області. В колгоспі ім. Леніна, наприклад, створена щотижнева радіогазета «Вперед». Її слухали на 920 радіоточках. Наведемо приклад одного з її номерів: 1. Завершують виконання соціалістичних зобов'язань; 2. Про тих, хто подає хороший приклад; 3. Про релігійну мораль; 4. Сатиристичний розділ «За вухо та на сонце»; 5. Критичні зауваження радіослухачів [8, арк. 166].

Крім того, колгоспні та радгоспні радіовузли південноукраїнських областей організовують передачу спеціальних науково-атеїстичних сторінок. Наприклад, в Братському районі Миколаївської області всі шість колгоспних радіовузлів щотижня організовували передачу таких атеїстичних сторінок [8, арк. 171]. В означений період активізували роботу культурно-просвітні установи. В репертуар художньої самодіяльності включено вірші, розповіді, скетчі, що викривають реакційну суть релігії [8, арк. 17].

В цей період М. Хрущов звертав особливу увагу на те, що: «Покоління комунізму потрібно формувати з дитячих років, берегти та загартовувати його в юності, уважно стежити за тим, щоб у нас не було моральних калік – жертв неправильного виховання та поганого прикладу» [9, с. 1].

Однак, релігійний світогляд продовжував існувати, люди здійснювали релігійні обряди, відвідували служби. Усі недоліки атеїстичної роботи в цей час пояснювалися тим, що в СРСР відсутня строго продумана і струнка система проведення атеїзації. Саме тому ідеологи атеїзму в цей час вважали, що на цьому етапі боротьби з релігією, коли ставиться завдання охоплення атеїстичною пропагандою всіх без винятку верств населення, потрібно налагодити координацію роботи всіх державних, громадських ідеологічних установ, працюючих в цій сфері. Ці питання широко обговорювалися на Всесоюзній нараді з питань атеїзму, яка проходила в лютому 1962 р..

На недовірність вказаної політичної лінії вказує той факт, що доволі часто зустрічалися віруючі люди як в середовищі освітян, так і серед комуністів. Так, вчителька с. Киселівка Білозерського району Херсонської області Бондаренко Валентина Іванівна, член ВЛКСМ хрестила дитину в церкві [10, арк. 60]. А в с. Кардашинці Голопристанського району тієї ж області три особи, члени ВЛКСМ одружились та вінчалися в церкві: Н.Г. Маяцький, І.Н. Вовк, Тітов. Райком комсомолу на бюро виключив з лав ВЛКСМ Тітова та Вовка, а Маяцькому записано сувору догану [10, арк. 61].

Повсюди гостро велася боротьба владних структур із поширенням релігійного впливу на дітей, підлітків і молодь. Було заборонено здійснення релігійних обрядів над дітьми шкільного віку. Особливу увагу звернено на дітей і підлітків із релігійних сімей, посилена антирелігійна спрямованість шкільних програм, особливо з суспільствознавства.

Велася активна робота серед віруючих жінок. Використовували для атеїстичного навчання батьків педагогічні народні університети й школи матерів. Створювалися атеїстичні куточки в дитячих садочках, школах, вищих навчальних закладах, де концентрувалася атеїстична робота не лише серед учнів, але й серед громадськості.

У багатьох школах Кримської області створено атеїстичні секції при батьківських комітетах для роботи з віруючими батьками. Результативною була робота з матерями, що проводилася медичним персоналом пологових будинків [11, арк. 14-18].

Проте всі вказані заходи не давали належного ефекту, хоча і отримали деяке практичне здійснення. Це відбувалося тому, що зміст та методика атеїстичної пропаганди залишалися усі ці роки незмінною. Основою антирелігійної пропаганди в СРСР завжди був матеріалістичний раціоналізм, що намагався якось впливати на розум та логіку віруючих. Саме з цих позицій велася одностороння пропаганда, що завжди розглядала лише поверхню явищ, незмінно спрощувала всі питання і бачила в релігії лише суспільно-ідеологічне явище, доступне всебічному вивченню і повному розумінню у світлі чисто раціоналістичного розуміння. Будучи за суттю украй примітивною, вона зпримітивувала і релігію, абсолютно не розуміючи усієї складності і багатогранності релігійного світогляду.

Крім того, релігійні догмати сект забороняють віруючим відвідувати театри, клуби, кінотеатри, бібліотеки, лекції, концертні зали та інші культурно-освітні заклади, читати літературу та слухати радіопередачі. Такі віруючі-фанатики не беруть участі в політичному та культурному житті народу. З ними потрібно проводити індивідуальну роботу.

Швидка побудова комунізму, яку декларувала партія, визначила спрямованість роботи РС РПЦ з виконання рішень XXII з'їзду, нової програми КПРС, червневого (1963 р.) пленуму ЦК КПРС «Про чергові завдання ідеологічної роботи партії», а також виконанню рішень партії та уряду про посилення контролю за дотриманням законодавства про культури. Проведення науково-атеїстичної роботи сприяло відходу від релігії деякої частини віруючих та припиненню діяльності частини релігійних громад. За представленнями місцевих радянських органів Рада дала згоду в 1963 р. на зняття з реєстрації 717 громад.

Одже, залучення вищим керівництвом держави до антирелігійної боротьби часів «хрущовської відлиги» найновіших засобів масового впливу на населення дало певні результати. Все більша кількість радянських громадян отримала інформацію про існуючі в країні релігійні течії та секти. Однак, вплинути на самих віруючих ці засоби не змогли, адже, відповідно догматам своїх релігійних вчень, вони не відвідували масові заходи, концерти та кінотеатри.

Список використаних джерел та літератури:

1. Федоров А. Анализ советских антирелигиозных фильмов / А. Федоров [електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/kinoprop/antireligion.htm>
2. Кино. Энциклопедический словарь. – М., 1986. – С. 389.
3. Энциклопедия сайта Кино-Театр.РУ [електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://kino-teatr.ru>
4. Константинов Д. Гонимая Церковь. / Д.Константинов. – М, 1967. – С. 320.
5. Громов Е, Мартыненко Ю На экран - борьбу идей // Наука и религия. – Май. 1962. – № 5. – С. 90-93.
6. Державний архів Миколаївської області, ф. П-7, оп. 8, спр.835.
7. Державний архів Одеської області, ф. П-11, оп. 18, спр., арк.135
8. Державний архів Миколаївської області, ф. П-7 оп 8, спр 972 арк.63
9. Державний архів Херсонської області, ф. Р-1979, оп. 12, спр. 202.
10. Правда. – 1964. – № 10 (16596). – 10 января. - С. 1.
11. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 2647, оп.5, спр.181.

G. MARINCHENKO

ANTI-RELIGIOUS PROPAGANDA BY MEANS OF CINEMA AND RADIO DURING THE KHRUSHCHEV «THAW» (MATERIALS OF THE SOUTHERN REGIONS OF THE USSR)

Been revealed and analyzed the content and priorities of the film and the radio times of the «Khrushchev's thaw» in order to mass atheism society. Clarification of the main reasons of their inappropriateness.

Keywords: *«Khrushchev's thaw», atheism, film, radio, area atheist.*

А.Н. МАРИНЧЕНКО

**АНТИРЕЛИГИОЗНАЯ ПРОПАГАНДА СРЕДСТВАМИ КИНО И РАДИО ВО ВРЕМЕНА
ХРУЩЕВСКОЙ «ОТТЕПЕЛИ»
(ПО МАТЕРИАЛАМ ЮЖНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР)**

Раскрыты и проанализированы содержание и первоочередные задачи кино - и радиопередач времен «хрущевской оттепели» в целях массовой «атеизации» общества. Выявлены основные причины их нецелесообразности.

Ключевые слова: «хрущевская оттепель», атеизм, киноиндустрия, радиопередачи, уголок атеиста.